

Горда Александр Сергійович

к.е.н, доцент

кафедри міжнародної економіки,

Горда Ольга Сергіївна,

к.е.н, доцент

кафедри міжнародної економіки

351.824.5

РЕТРОСПЕКТИВА ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Створення умов для формування в Україні ефективної ринкової економіки обумовлює необхідність активної участі і міжнародному інтеграційному процесі та міжнародному поділі праці, встановленню розвинутих торгових зв'язків із іншими державами. Залученість у глобальну торговельну мережу необхідна Україні, щоб зайняти провідне місце серед розвинутих країн, знайти власне місце в інтеграційних процесах, яке б відповідало її національним інтересам і враховувало гео економічне положення, ресурсну забезпеченість та потенціал соціально-економічного розвитку. Процеси міжнародної економічної інтеграції позитивно впливають на можливості розвитку зовнішньоторговельної діяльності, яка у свою чергу стимулює економічне зростання, що обумовлює поліпшення якості життя населення. Зовнішня торгівля є важливим каналом зв'язків національних виробників зі світовим господарством та включення країни у світові господарські відносини.

Сучасним дослідженням зовнішньоторговельної діяльності України та її місця в системі світових економічних зв'язків присвячено роботи відомих науковців. Серед них Є. Бендерський [1], Б. Губський [3], Д. Лук'яненко [3], В. Сиденко [4], С. Кваша [4], Т. Вахненко [2] та інші. В той же час потребує подальших досліджень питання підвищення ефективності торговельних інтеграційних процесів, формування ефективної інтеграційної політики та розробка пріоритетів розвитку торговельних відносин як складової економічного зростання держави.

Метою статті є дослідження ретроспективи розвитку зовнішньоторговельної інтеграції України в умовах глобалізаційних загроз та викликів.

Досліджуючи ретроспективу розвитку зовнішньоторговельної інтеграції України за роки її незалежності, з нашої точки зору, представляється можливим виділити п'ять основних етапів інтеграції України в всесвітню торговельну мережу.

Перший етап - 1992-1996 рр. характеризувався прийняттям комплексу нормативно-правових актів спрямованих на кардинальну лібералізацію торгівлі, мінімізацію кількісних обмежень експорту, зниженню рівня протекціонізму [6]. Вже наприкінці 1994 року Україна повністю діяла в рамках концепції зовнішньої орієнтації [1, с. 74]. За підсумками 1995 року України мала позитивний зовнішньоторговельний баланс в 600 млн. дол. США [9]. В той же час у товарному експорті зберігалася нерациональна структура, в якій домінували товари з невисоким рівнем доданої вартості та енергоємні товари. Це призводило до нестабільності експортних позицій вітчизняних товаровиробників через мінливу цінову конкуренцію у відповідних сегментах ринку. Таким чином, можливості антикризового розвитку за рахунок продукції металургійної та хімічної галузей було практично вичерпано. Реалізація експортної продукції через її високу енергоємність часто ставала нерентабельною, а іноді збитковою.

Другий етап - 1996-1999 рр. З 1996 року в Україні було призупинено лібералізацію торгівлі та здійснено низку заходів протекціоністського характеру: підвищено ставки імпортного мита; розширено перелік товарів, з яких стягується імпортне мито; введено нетарифний протекціонізм, який передбачав кількісне обмеження, процедури сертифікації і стандартизації. Все це призвело до скорочення обсягів імпорту і експорту. Тенденція зменшення імпорту товарів була логічним наслідком суттєвого зниження курсу національної валюти, що обумовило подорожчання імпортних поставок до 60 % [3, с. 17]. Поряд з цим спостерігалася поліпшення структури імпорту товарів завдяки збільшенню частки машин і обладнання та зменшенню питомої ваги енергоносіїв. Спостерігалась

також ширша порівняно зі структурою експорту диверсифікація. Все це обумовило зниженню негативного сальдо зовнішньоторговельного балансу до 200 млн. дол. США в 1999 році [9].

Девальвація національної валюти при помірних темпах інфляції сприяла нарощуванню обсягів експорту внаслідок поліпшення цінової конкурентоспроможності тільки по окремих товарних групах: деревина, папір, зернові, алюміній. Це ще раз підтвердило неефективність існуючої структури національного експортного потенціалу, орієнтованої передусім на поставки металургійної, хімічної та сільськогосподарської та іншої продукції з невисоким рівнем доданої вартості. В результаті протягом 1996-1999 років спостерігалось зменшення експорту товарів: у 1997 році експорт зменшився на 1,4 % порівняно з попереднім роком, у 1998 - на 11,3 %, у 1999 - на 19,4 % [9].

Крім того, слід відзначити переорієнтацію зовнішньої торгівлі на далеке зарубіжжя внаслідок втрати українськими товаровиробниками російського ринку. Однак, незважаючи на зменшення ролі Росії, вона залишалась основним торговельним партнером України - 21 % експорту та 48 % імпорту [3, с. 17-18]. Динаміка географічного розподілу імпорту і експорту чітко показує, що зовнішня торгівля України у другій половині 1990-х в імпорті була зорієнтована на країни СНД, а в експорті - на інші країни світу. При цьому значне місце займала частка експорту, що припадала на країни ЄС: у 1996 році вона склала 23 % загального експорту товарів, у 1997 р. - 25 %, у 1998 р. - 31 %, у 1999 р. - 32 %. Частка імпорту товарів, що припадала на країни ЄС, також мала значний показник: у 1996 році - 26% загального українського імпорту товарів, у 1997 р. - 31 %, у 1998 р. - 33 %, у 1999 р. - 29 % [9]. Така орієнтація значно знижувала конкурентні можливості економіки України, погіршувала її загальну інтеграційну позицію у світі. Враховуючи структуру взаємної торгівлі, українська економіка ставала все уразливішою через монозалежність.

Третій етап - 2000-2004 рр. Наприкінці 1990-х років Україна відновила лібералізацію імпортного режиму, чому сприяли переговори про вступ до Світової організації торгівлі. Згідно з Концепцією трансформації імпортного тарифу України на 1996-2005 роки відповідно до системи ГАТТ/СОТ, рівень тарифного захисту було зменшено. Так, на початку 2000 року середньозважений рівень імпортного мита складав 7,14 %, у тому числі на промислові товари - 5,48 %, сільськогосподарські та продовольчі - 25,4 % [4, с. 79]. Характерною рисою економічного розвитку країни стало посилення зовнішнього вектора розвитку. Національні підприємства чорної та кольорової металургії, хімічної промисловості, агропромислового комплексу, транспортного машинобудування та інших галузей повною мірою починають використовувати можливості задоволення зовнішнього попиту, що відкрилися для них у результаті лібералізації зовнішньоекономічної діяльності. Вже у 2000 році експорт товарів України перевищував імпорт майже на 620 млн. дол. США, сальдо торговельного балансу перетворилося з негативного, яке спостерігалось протягом 1996-1999 рр., на позитивне. Частка експорту товарів, що припадала на країни СНД, склала 31 % загального товарного експорту, на інші країни світу - 69%, у тому числі на країни-члени ЄС - 31%. Частка імпорту склала відповідно 57,5 %, 42,5 % і 28,9 % загального імпорту товарів України [9]. Таким чином, переважна спрямованість інтеграції України у світову економіку змістилася від партнерів по СНД у бік інших країн світу.

Збільшення обсягів експорту продукції чорної та кольорової металургії, хімічної та нафтохімічної промисловості спричинило збільшення імпорту енергоносіїв. Загальний імпорт у 2000 році збільшився на 18 % порівняно з попереднім роком і склав 14 млрд. дол. США. Імпортувалися в Україну переважно енергоносії (природний газ, нафта, нафтопродукти), причому основна їх частина надходила з Росії, що створювало умови для стратегічної сировинної залежності. Поставки енергоносіїв в Україну становили 35-40 % усього імпорту, що перетворювало експортні поставки у засіб отримання іноземної валюти для сплати критичного імпорту [9].

Профіцит торговельного балансу України зберігався протягом 2000-2004 рр. При цьому спостерігалася тенденція зростання як експорту, так і імпорту товарів. У 2000 році експорт товарів збільшився на 26 % порівняно з попереднім роком, імпорт - на 19 %; у 2001 році експорт зріс на 12 %, імпорт - на 13 %; у 2002 році експорт збільшився на 10 %, імпорт - на 8 %; у 2003 році експорт зріс на 28 %, імпорт - на 35 %; у 2004 році експортні поставки склали 33 млрд. дол. США, що на 42 % більше попереднього року, імпорт збільшився на 26 % [9].

Основні експортні можливості були традиційно зосереджені в індустриальних і сировинних галузях. Найбільшими товарними групами в структурі експорту товарів у першій половині 2000-х були: чорні метали; мінеральні продукти, а саме енергетичні матеріали, нафта, продукти її перегонки; машини та обладнання, зокрема котли, машини, апарати і механічні пристрої. Відзначимо, що у 2004

році експорт транспортних засобів збільшився на 1 млрд. дол. США (вдвічі проти 2003 року) і зайняв третю позицію. Зокрема значна частка припадала на залізничні локомотиви та шляхове обладнання - 5 % загального експорту товарів [9].

Аналіз товарного експорту України доводить, що домінуючою була продукція виробничого призначення із низьким складом доданої вартості, а саме чорні метали, на які припадало 30-33 % загального експорту [9]. Сировинна спрямованість українського експорту породжувала не тільки проблему нееквівалентності зовнішньоторговельного обміну, але і проблеми, пов'язані з нестабільністю економічного розвитку. Як відомо, динаміка ВВП, торговельного балансу, бюджетних доходів в Україні суттєво залежить від коливань світової кон'юнктури. За визначенням міжнародних експертів, у структурі українського експорту домінують «чутливі товари», ціни на які характеризуються високою нестабільністю [2, с. 75].

Разом з тим українські товаровиробники мали певні конкурентні переваги, обумовлені наступними чинниками: вигідним географічним положенням України; забезпеченістю природними ресурсами; наявністю масштабної транспортної інфраструктури; низьким рівнем внутрішніх цін на залізну руду, вугілля, електроенергію, природний газ; низькими витратами на оновлення та модернізацію основних фондів. Знос основних фондів у промисловості України перевищує 50 %. Станом на середину 2004 року відповідний показник в основній експортній галузі - гірничо-металургійному комплексі - складав 65 % [2, с. 75].

Четвертий етап – 2005-2008 р. За підсумками 2005 року зовнішньоторговельне сальдо України значно погіршилось в порівнянні з 2004 р. Незважаючи на зростання експорту на 5 %, дефіцит зовнішньої торгівлі склав майже 2 млрд. дол. США. У наступні роки ситуація погіршилась: у 2006 р. дефіцит зовнішньоторговельного балансу склав 6,6 млрд. дол. США, у 2007 р. - 11,3 млрд. дол. США, у 2008 р. - 18,5 млрд. дол. США. Негативне сальдо зовнішньої торгівлі формували три сектори: енергетичні матеріали; транспортні засоби, зокрема автомобілі; машини та обладнання. Так, імпорт енергетичних матеріалів збільшився у 2005 р. на 5 % проти 2004 року, у 2006 р. - на 19 %, у 2007 р. - на 26 %, у 2008 р. - на 44 %. Темпи зростання статті імпорту «Машини та обладнання» склали відповідно 34 %, 24 %, 34 % і 27 %. Імпорт наземних транспортних засобів збільшувалися ще більшими темпами: 35%, 62%, 59%, 46% [9].

Серед основних причин погіршення зовнішньоторговельного сальдо України та різкого падіння темпів зростання експорту в другій половині 2000-х доцільно виділити наступні:

- підвищення світових цін на енергоносії. Основне місце серед енергетичних матеріалів в економіці України займає газ. Його імпорт із Росії у другій половині 2000-х щорічно збільшувався: у 2006 р. - на 20 % порівняно з попереднім роком, у 2007 р. - на 38 %, у 2008 р. - на 44 %. Збільшення обсягів імпорту газу супроводжувалося постійним зростанням ціни на нього. Так, у 2005 р. експортна ціна газу з Росії дорівнювала 50 дол. за тис. м куб., у 2006 р. - 95 дол., у 2007 р. - 130 дол., у 2008 р. - 179,50 дол., з 2009 р. – 400-450 дол. [7, с. 25].

- погіршення умов торгівлі з країнами ЄС. Значне перевищення обсягів імпорту над експортом обумовило дефіцит торговельного балансу України, що негативно позначилося на зовнішній торгівлі, оскільки майже 30 % експорту припадає на країни ЄС. Дефіцит зовнішньоторговельного балансу України з країнами-членами ЄС у 2005 році склав біля 2 млрд. дол. США. Відзначимо, що у 2004 році позитивне сальдо зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС складало 1,5 млрд. дол. США. У 2006 році негативне сальдо збільшилось і склало 4,1 млрд. дол. США. У 2007 році імпорт товарів з країн ЄС перевищив експорт у 1,6 разу, дефіцит зовнішньоторговельного балансу склав 8,3 млрд. дол. США. Найбільший дефіцит зовнішньоторговельного балансу України із країнами ЄС спостерігався у 2008 році – 10,7 млрд. дол. США [9];

- вихід Китаю та Індії на світовий ринок металу. Через збільшення світової пропозиції металопродукції, зокрема з боку Китаю та Індії, рівень конкурентоспроможності українських виробників металу зменшується, що обумовлено передусім підвищенням собівартості. Останніми роками Китай був основним ринком збуту української металопродукції, на нього припадало близько 30 % експорту. Але вихід Китаю в лідери виробників сталі призводить до різкого скорочення імпорту металопродукції з України. Якщо в 2003 році в Китай було експортовано 3,6 млн. т металопродукції, то у 2005 році - лише 98 тис. т. При цьому частка Китаю в експорті України складає 0,3 % [8]. Починаючи з 2006 року, Китай упевнено посідає місце нетто-експортера. Протягом 2007-2008 рр. ринок Китаю було повністю закрито для української металопродукції.

Китайський уряд діє відповідно до концепції Фрідріха Листа - нарощує промисловий потенціал

країни шляхом обмеження експорту сировини і заохочення експорту продукції промислового виробництва. Так, Китай застосував ряд обмежень щодо експорту української металопродукції: введення 1 січня 2006 року експортного мита (10 %) стосовно 30 видів продукції, включаючи феросплави, чавун; скорочення відшкодування експортного ПДВ стосовно 142 найменувань сталльної продукції з 15 грудня 2006 року; додаткове скорочення відшкодування експортного ПДВ із 76 позицій металопродукції, стосовно ще 83 позицій відшкодування скасовано з 15 квітня 2007 року; введення 20 травня 2007 року обов'язкового ліцензування експорту гарячекатаних рулонів [8].

П'ятий етап – з 2009 р. Світова економічна криза внесла певні зміни у зовнішню торгівлю України у 2009 році. Обсяги зовнішньоторговельного обороту скоротилися майже вдвічі. Негативне сальдо зовнішньоторговельного балансу зменшилось у 3,2 разу і склало 5,7 млрд. дол. США. Коефіцієнт покриття експортом імпорту склав 0,87 (у 2008 році він складав 0,78). Поліпшення ситуації було спричинене передусім скороченням споживання імпортованих товарів і поновленням експорту металопродукції в Китай. У 2009 році він склав 1,89 тис. т [8]. Загальний експорт товарів у Китай збільшився у 2,6 разу в основному за рахунок поставок чорних металів, руд, шлаків, золи. Експорт товарів у 2009 році склав 40 млрд. дол. США, зменшившись на 59 % порівняно з попереднім роком. Різке скорочення експорту було зумовлене зменшенням зовнішнього попиту і значним зниженням цін на сировинні товари. Експорт товарів скоротився щодо всієї товарної номенклатури, за винятком продукції агропромислового комплексу. Так, стаття експорту «Живі тварини» порівняно з 2008 роком збільшилася на 46 %, «М'ясо та харчові субпродукти» - на 6 %, «Овочі, коренеплоди» - на 95 %.

Імпортні поставки в 2009 році скоротилися на 53 % проти попереднього року і склали 45 млрд. дол. США. Обсяги імпорту зменшилися щодо широкого спектра товарних позицій, чому сприяло зниження внутрішнього попиту (споживчого й інвестиційного), скорочення банківського кредитування, девальвація гривні. Обсяги імпорту зменшилися також по всіх товарних групах. Разом з тим енергетичні матеріали, нафта і продукти її переробки, фармацевтична продукція, полімерні матеріали, пластмаси не тільки збільшилися у загальному обсязі імпорту, але й вплинули на формування дефіциту зовнішньоторговельного балансу. Частка енергетичних матеріалів, нафти і продуктів її перегонки в 2009 році збільшилася з 27 % до 32 %, полімерних матеріалів, пластмаси - з 4 % до 5 %, фармацевтичної продукції - з 3 % до 5 %. Отже, відбулося зменшення експортно-імпортованих операцій. При цьому структура експорту й імпорту товарів суттєво не змінилася.

Дослідження динаміки і структури сучасної зовнішньої торгівлі дає можливість зробити висновок, що Україна залишається імпортозалежною країною. Це наглядно відображають статистичні дані щодо експортно-імпортованих операцій. Зберігається постійний дефіцит зовнішньоторговельного балансу України з країнами СНД. Останніми роками імпортні поставки перевищують експортні майже у 1,5 разу і це при значному збільшенні темпів зростання експорту. Частка імпорту з країн СНД коливається між 40-55 %, при цьому на країни СНД припадає 25-40 % українського експорту. Аналогічна ситуація спостерігається на європейському напрямі. Негативне сальдо торговельного балансу з країнами-членами ЄС постійно зростає: в 2005 р. воно складало 9 % зовнішньоторговельного обороту, у 2006 р. - 15 %, у 2007 р. - 23 %, у 2008 р. - 23 %, у 2009 р. - 24 %. Частка експорту та імпорту країн ЄС складає біля 30 %.

Орієнтованість експорту на продукцію з низьким рівнем обробки ставить Україну в залежність від коливань попиту на ринках країн-імпортерів, від їх тарифних і нетарифних заходів щодо українського експорту. Крім того, оскільки структура експорту України характеризується незначною часткою продукції машинобудування та високою питомою вагою товарів із низьким рівнем промислової обробки, можна зробити висновок про його невідповідність структурним пріоритетам розвитку ринку ЄС.

Сьогодні Україна займає переважно маловигідні й неперспективні сектори світових глобальних ринків. Домінування в структурі українського експорту товарів, що характеризуються слабким динамізмом попиту і надлишковою пропозицією на світовому ринку, погіршує перспективи зростання національної економіки, призводить до погіршення умов торгівлі та виснаження національних фінансових ресурсів. Крім того, слід відзначити, що вітчизняне виробництво й експорт продукції базових галузей економіки ґрунтуються на використанні високовартісних основних фондів. Необхідність масштабних капіталовкладень у створення таких потужностей в інших країнах є одним із бар'єрів для виходу на світовий ринок енергоємної та матеріалоємної продукції обробної промисловості. Саме тому на таких ринках інтенсивність конкурентної боротьби нижче, ніж на

ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

класичних ринках з досконалою конкуренцією, наприклад, продовольчих товарів і сільськогосподарської сировини.

Вирішення завдань ефективної участі України в системі світової торгівлі потребує подальших досліджень та реалізації практичних заходів спрямованих на максимальне використання сприятливих цінових факторів світового ринку та диверсифікації структури експорту. Підвищенню доходності зовнішньоторговельних операцій і зростанню економіки України на якісно новій основі сприятимуть переорієнтація експортної діяльності на динамічні продукти в традиційних галузях та освоєння принципово нових видів продукції в галузях, що формують прогресивні технологічні уклади.

Література

1. Бендерский Е. Реалии мирохозяйственных процессов и место в них Украины / Е. Бендерский // Экономика Украины. - 2000. - № 1. - С. 70-74.
2. Вахненко Т. Товарный экспорт Украины в системе мирохозяйственных связей / Т. Вахненко // Экономика Украины. - 2006. - № 6. - С. 73-84.
3. Губский Б. Интернационализация украинской экономики / Б. Губский, Д. Лукьяненко, В. Сиденко // Экономика Украины. - 2000. - № 9. - С. 16-25.
4. Кваша С. Направления и проблемы интеграции Украины в мировое экономическое пространство / С. Кваша, Н. Патыка // Экономика Украины. - 2001. - № 9. - С. 77-81.
5. Концепція трансформації імпортного тарифу України на 1996-2005 роки відповідно до системи ГАТТ/СОТ: затверджена Указом Президента України від 06.04.1996 року № 255/96.
6. Про лібералізацію зовнішньоекономічної діяльності : Декрет Кабінету Міністрів України від 11.01.1993 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
7. Украина - Россия : от кризиса - к эффективному партнерству : Аналит. докл. Центра им. Разумкова. Разд. 3. Взаимоотношения Украины и России в энергетической сфере // Национальна безпека і оборона. - 2009. - № 4. - С. 24-27.
8. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.e-news.com.ua/print/56266.html>
9. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Рецензент д.е.н., професор В.Є. Реутов